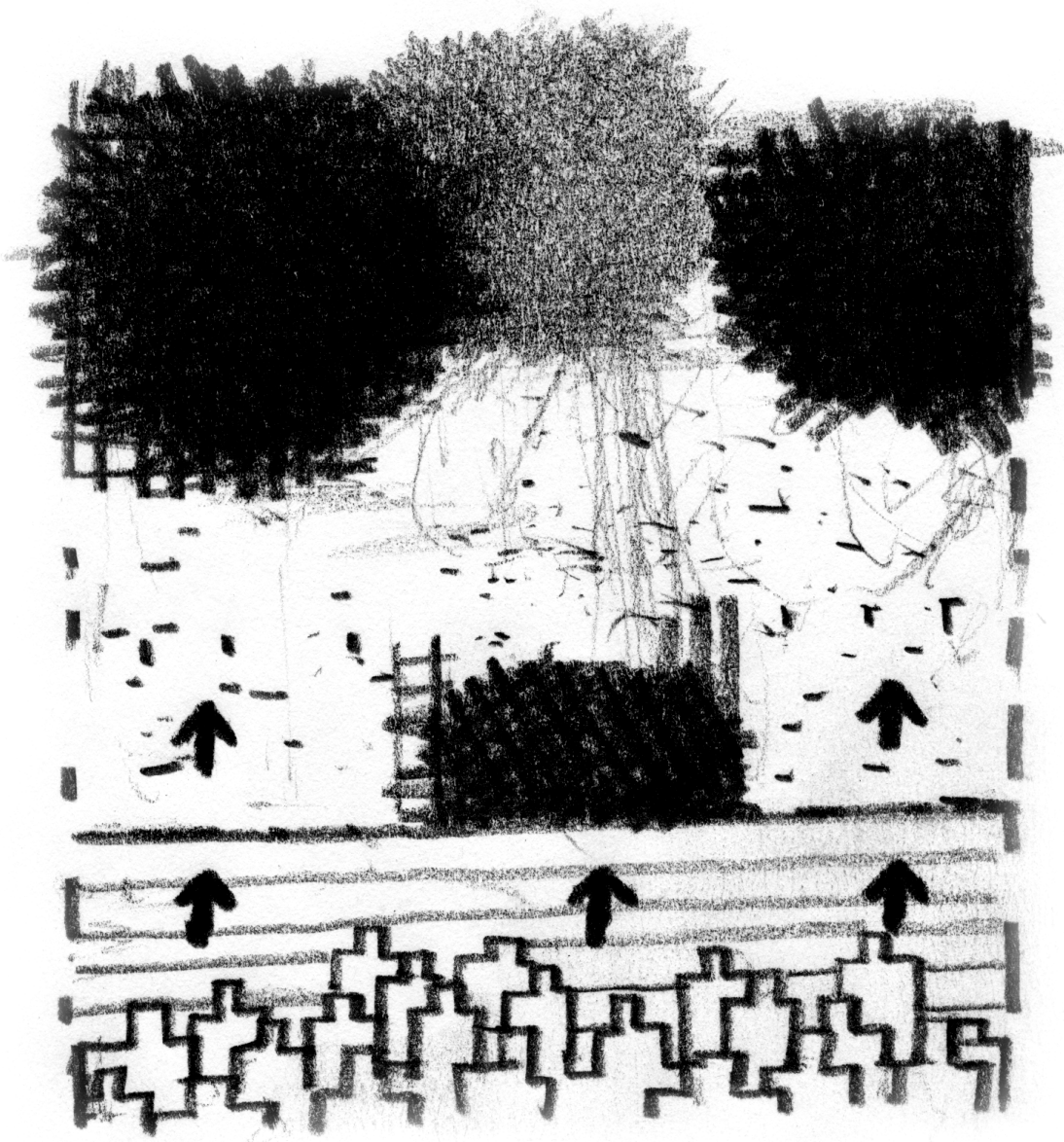

KRITIK – et essay

Illustrationer: Gert Hansen

Af Steen Nepper Larsen

Anslag: Ordet kritik blev ikke født i går

Ordet kritik har græske rødder, der går bagom de latinske og nationalsproglige vækster. Kritik indgår i og slibes til i utallige sprogspil i hverdagens kommunikative udvekslinger, blandt fagfolk, i offentligheden og i det sociale og politiske liv.

To præciseringer kan der med fordel dvæles lidt ved: *Krinein* er et verbum, der befatter sig med menneskets skelneevne, dets udfoldelse af praktisk bedømmelseskunst og dømmekraft. *Krinein* er med andre ord et aktivt udsagnsord, der akkompagneres af en dertilhørende praksis, der består i at skelne, bedømme og udøve dømmekraft. Krisis er (derimod) et substantiv, der navngiver og begrebsliggør dét afgørende vendepunkt. En patients tilstand er kritisk, når der indtræffer en dramatisk forværring, fx en temperaturstigning, der *peaker* ved 42,7 grader C. Et samfunds økonomi er i krise, når kurverne knækker, profitraten falder, fabrikkerne lukker, massefyringer og usikkerhed hører til dagens (u)orden.

Fortættet formuleret udgør *Krinein* kritikens praktiske udfoldelse, og *Krisis* er navnet på en prekær situation, der frembyder kvalitative ændringer, mulige brud og tilstandsskift. *Kritik* er lige dele *krinein* og *krisis*, og den øjner og arbejder med *turning and vipping points*, afkræfter samtidens selvfølgeligheder, skærper tankens kraft i frihedens navn og forsøger at udvide mulighedshorizonten.

Det hører til kritikbegrebets uomgængelige logik, at der via kritik iværksættes ad-

skillelser. Kritik er både sammenbrud og forskelsbevidsthed. Kritikken lever af intens iagttagelse og en aktiv fortolkning af forskelle, der er dramatiske og kan vise sig at få stor betydning.

Kritik er evnen til at skelne i tanke, tale, på skrift og handling (praxis). Kritik er sagligt forpligtet bedømmelseskunst, evnen til at arve traditionen på en overskridende facon.

Kritikbehøvende

Et vækst- og accelerationssamfund, der i stigende grad driver rovdrift på naturen og tingsliggør menneskelivet, er umiddelbart kritikbehøvende. Håbefulde, teknologitunge og ukontrollerbart farlige og stærkt forurenende skifergasboringer alt for mange steder i Vesterlandet og vareliggørelsen af viden, idéer, kreativitet og tænkning er i sig selv kritikbehøvende, skulle jeg mene.

Karl Marx var af den samme opfattelse, da han i sit årelange eksil i London med smertelige bylder et vist sted skrev sine mange skelsættende og øjenåbnende sider under overskriften "Kritikken af den politiske økonomi" og satte kapitalen på begreb. Kapitalen – tydet og erfaret som en ustoppelig udbytningsmaskine og valoriseringsproces – er kriseproducerende. Kapitalismen er krisebefængt; det er dens immanente 'natur'. Fremstillingen af kapitalens logik bliver derfor også til kritikken af kapitalen – og dermed af den samfundsform, der er 'giftet' med kapitalismen. De realabstraktioner, der styrer 'lortet' (merværdien, vare-, værdi- og kapitalformen), er – korrekt begrebet – identisk med kritikken af de impli-

kationer, realabstraktionerne har i og for det konkrete samfunds- og menneskeliv. Således var kritik ikke at forstå eller at praktisere som en moralsk tilsætning, men snarere en iboende krisis i kapitalen selv, muliggørende en medproduceret mulighed for et brud med selvsamme... ad åre.

Bevæbnet med begreber som produktivkraft, kapitalens civiliserende tendens, arbejdskraftens potentielt frie tid, varens dobbeltkarakter, totalarbejderen og automatisering så den visionært tænkende Marx allerede midt i 1800-tallet, hvor der ved grød ikke ligefrem vrimlede med automatiserede og mennesketomme fabriksanlæg, hvor 'vi' var på vej hen.

Kritik er væsensafdækning og fremtidsanelse.

Spejlingens problem

Men det er jo ikke altid, at begrebet kapital er identisk med den grumsede kapitalistiske virkelighed.

Der er ikke-identitet mellem begreb og genstand. Kategori og virkelighed danner aldrig en søm- og brudløs enhed. Det minder Theodor W. Adornos rige filosofiske forfatterskab de endnu læsende og kritisk (med)tænkende om. Positivismens 'neutrale' opregninger og den nekrofile identitetstænkning udsatte Adorno for skånselsløs kritik i 1930-60'erne; det arbejde må vi fortsætte, og sandelig siger jeg jer: der er nok at rive i, og der blive mere dag for dag.

Kapitalens valoriseringstvang sætter sig ikke rent igennem, og hverken privat-, kærligheds-, uddannelses-, kultur- eller kunstlivet adlyder 100 % akkumulationsperspektivet. Det hænder også, at borgerne og børnene, fremmedangste/fjendske, kulturkonservative og nationalistiske politikere for slet ikke at tale om velfærdssamfundets ædle og loyale bærere (embedsmænd og de velfærdsprofessionelle) har andre ting i spil end at handle kapitaladækvat.

Verden er ladet med modsætninger og 'modvirkende tendenser', som det hed i de marxologiske dage på RUC, ultimo 1970'erne. Bertel Haarder er højskolemand, historiebevidst og stærkt nationalt sindet og vil gerne styrke dansk kultur og støtte dansk landbrug; men partiet Venstre er

markedsfundamentalistisk og prædiker ofte: lad falde hvad ikke kan stå og adlyd de uforsonlige globale konkurrencekrav. Finanspakkerne, der havde bred politisk opbakning, hjalp bankerne. Der blev ikke rensset ud i geledderne. Ikke alle skole- og universitetslærere er giftet med lærings- og konkurrencedagsordnen, og ikke alle kunstnere og kulturfolk er vilde med oplevelsesøkonomien. Endnu er det ikke lykkedes at barbære det danske lønniveau til den gennemsnitlige verdensarbejdsmarkedskostpris. Store dele af det politiske system og mange arbejdsgivere i den private sektor vil hellere have ordnede forhold, dygtige og relativt højtlønnede medarbejdere end en utilregnelig og udskiftelig sultens slavehær omkring sig. Dertil kommer, at modhager, tradition og argumenter også spiller vægtigt ind. Kapitalens logik sætter sig med andre ord aldrig 'rent' igennem.

Tænkning og væren er ikke unisone. Epistemologien (systematiske refleksioner over tænkningens erkendelsesmæssige ydelser i form af videnskabsteori) kan ikke være sikker på, at den når ontologien (væren, dvs. det, der er til...) til sokkeholderne. Forlegenhedsforvoldende er det vilkår, at vi ofte slet ikke er i stand til at forstå, hvad der sker omkring os. Begreberne synes at komme for sent eller til tider endog for tidligt. De kan også være helt ude af trit med det, vi oplever. Begivenhederne hvirvler sig ind i livet. Vi lever processuelt og strømmende, men vi har en tendens til at tænke alt for fikserende og etiketteagtigt. Det er også langt lettere at være bagklog end eftertænkningssom.

Hvis kapitalisme- og samfundskritik alene spejlede den kritisable genstand, kunne alternativer og kimformer til mulige nybrud måske slet ikke tænkes eller anes. Taler man således om alting i varens eller produktionens tegn, er der en overhængende risiko for, at man uvægerligt kommer til at se varer og produktion overalt. Men for at produktionen skal nå frem til markedet, er det nødvendigt med både attention economy (opmærksomhedsøkonomi) og seduction (forførelse). Og hverken forbrugerpirring, spekulation, motivationsmassage eller overfladedesign er noget økonomien *an sich*, eller økonomer har monopol på viden om endsige tjek på.

Kritik er aktiv ikke-identitetsbevidsthed og stor forsigtighed i omgangen med begreber.

Den glemte strukturkritik

Når de ufaglærte(s) arbejdspladser forsvinder i hobetal, og der outsources på livet løs i den intensiverede globale konkurrencekamp, er det hovedrystende uforståeligt og trist, at socialdemokratiske regeringer og ministre primært formår at udmærke sig ved at moralisere over, at folk ikke besidder det rette selvansvar og ikke gider tage hænderne op af lommen. Med konstruktioner af bekvemme syndebugke og let genkendelige projektioner taler det politiske Danmarks top i den bedste sendetid skammeligt nedsettende om 'Dovne Robert', 'Sterile Mette' og 'Fattig Carina'. Glemte er tilsyneladende, at det ikke er dovenskab, der har forårsaget mindst 200.000 jobs forsvinden de sidste 10 år; men at kapitalen (personificeret af enkeltkapitaler eller på hverdagsdansk: firmaer) ikke kan tjene penge nok på at udbytte relativt højtuddannede og -lønnede danske arbejdere, når de(n) kan få andre til at gøre arbejdet for en slik.

Socialdemokratismens åndelige og idé-mæssige krise synes bundløs i begyndelsen af det 21. århundrede. Dens evne til at trække på fortidens erkendelser og tankeformer er nærmest fraværende.

Gamle aktivister i arbejderbevægelsen, en tænker som Hartvig Frisch og en minister som Julius Bomholt ville alle til hobe misse med øjnene og føle sig ganske hjemløse, hvis de genopstod d.d. Der er blevet flyttet en masse hegnspele, og i takt med, at partiet har sejret sig ihjel, er det samfundskritiske projekt røget i glemmebogen. Velfærdsstaten transformeres til konkurrencestaten, som finansminister Bjarne Corydon bekender sig aktivt til. Statens ambition er ikke 'længere' at oplyse, myndiggøre og civilisere borgerne, men at gøre dem til hypereffektive, selvansvarlige og selvledende arbejdsbier, kreditkortsvingende konsumenter og (for)brugere af standardiserede offentlige ydelser på lånt tid.

Hvad blev der af den fundamentale strukturkritik? Hvad blev der af den ikke-personaliserede, ikke-moraliserende samfundskritik? Hvad blev der af den kritiske tænkning?

Totale kortslutninger

New Public Management (NPM) betegner et konglomerat af reformtiltag og synsvinkler på styringen og organiseringen af den offentlige sektor med henblik på at gøre velfærdsstatens institutioner konkurrence-dygtige, markedsorienterede og målstyrede. Igennem næsten 30 år har NPM været det dominerende styringsparadigme for veksellende 'blå' og 'røde' regeringer i Danmark.

Den politiske retoriks bærende dogme kan fx formuleres således inden for den videregående uddannelsessektor, behørigt ført til det verdslige mediealter af digre analyse-rapporter fra økonomerne i Produktivitetskommissionen og Kvalitetsudvalget (hverdagsforkortelsen for Udvalg for Kvalitet og Relevans i de Videregående Uddannelser): Du er under uddannelse. Gør dig hurtigt færdig. Du bør ikke læse irrelevante fag, der giver dig en lav livsindkomst og risikerer at sende dig ud i arbejdsløshed. Du bør lytte til dine incitamentter til at handle rationelt. Uddannelse er udelukkende at forstå som et investerings- og et forbrugsgode, og dine transparente og præferencestyrede valg bør efterspørge og siden hen forpligte dig til at forfine den bedste vare. Du bør ikke belaste økonomien = samfundet = staten = de hårdt-arbejdende danskere = skatteyderne = os alle sammen!

Vi skal lære at lede os selv ind på den rette hylde i konkurrencestaten. Politikerne opdrager borgerne og moraliserer højlydt over de uforstandige, langsomme, dyre, illoyale medborgere. 'Det politiske' transformeres hermed fra at være en sfære i og med sin egen ret til primært at skulle servicere økonomien.

Når pædagogik, uddannelse og videnskab gøres til økonomi eller til økonomiinitierende *trickers*, sker der en hidtil uhørt kortslutning af de væsensforskellige rationaler, der fungerer i forskellige dele af samfundet. Umiddelbart har pædagogik ellers intet med økonomi at skaffe, men om undervisning blandt øvelsesberedte og dannelseslystne sjæle. Videnskabens sandhedskrav, dens langsomme grundighed og de livgivende kollegiale modspil, kan ikke erstattes af, endsige bringes til live via et kortsynet økonomisk tunnelsyn, ligesom kunst ikke kan

reduceres til oplevelsesøkonomi og vareproduktion.

Det eneste system, der ikke bliver stresset i samtiden, er 'det økonomiske'. Det får lov til at agere ganske og aldeles autistisk. Alle andre delsystemer overfalder af og afkræves økonomitænkning. Universiteternes *raison d'être* bliver at producere billige kandidater på kortest mulig tid; SU-systemets ditto at presse de studerende til at blive hurtigt færdige; kunst og kulturliv transformeres til oplevelsesøkonomi, og skolens mission bliver at levere gode PISA-test-resultater. Det ikke-økonomiske bliver umærkeligt 'lavet om' til økonomi.

Et hvileløst identitetspres etablerer et lighedstegn mellem menneskets potentialer og gøremål på den ene side af ligningen og den økonomiske valorisering af disse 'størrelser' på den anden side af den forførende sammenlignings verdslige alter. Danskhed, samarbejde, kreativitet og innovation bliver økonomiske konkurrenceparametre. Arbejdskraftens begær og nysgerrighed mobiliseres og trimmes i produktionens tjeneste. De plastiske og dynamiske hjerner bliver guld værd i den kognitive kapitalisme, der lever af at gøre idéer og viden til varer. Arbejdskraften personliggøres, og arbejdet individualiseres. Ingen fortæller os præcist, hvad vi skal lave. Det forventes, at vi selv giver os 'lektier' for 24-7. Ambitionerne og kravene er tårnhøje. Frihedsrusen er fascinerende og dragende, men risikoen for at fejle og falde ned og ud... er altid nærværende. I så fald er det din egen skyld, véd du. Du havde jo alle mulighederne og ville det hele... selv.

En kort rekapitulation proklamerer: *Kritik må i dag udøves som årvågen kortslutningskritik, reduktionismekritik og identitetskritik.*

Sprogkritikkens nødvendighed

Skoleledere skal fremover kunne fyres, og skoler lukkes, hvis eleverne ikke performer godt nok. Sammenligneligheden (*comparability*) skal følges til dørs via evalueringer og PISA- og læsetests m.v. Den kommende skole skal evidensbaseres: *What works* hedder lede-tråden. Skolerne skal gøres tilregnelige og transparente (*accountability*), dvs. de skal dokumentere, at de er effektive og vise sig værd at investere i. Der skal indføres incitament-

styringstiltag i skolerne. Særligt dygtige ledere, markante lærere og højt præsterende elever skal sikres særlige privilegier (bonus, løntillæg, talentprogrammer). Mennesket anses for at være et *rational choice* udfoldende og nyttemaksimerende individ, der vil tilpasse sin adfærd efter de gulerødder, det kan se frem til at sætte tænderne i. Hele dette maskineri, der er udset til at levere fremtidens arbejdskraft (*employability* på nydansk) i form af multikompetente, uddannelsesparate elever, orkestreres af den stærke skoleleder, der dog ikke er mere autonom, end at han eller hun bag om ryggen på sig selv eller måske ligefrem i fuld offentlighed (med sorte og røde tal sat på adskillige parametre for udgifts- og præstations-niveau) bliver sammenlignet med de andre skoleledere i kommunen. Ledelse ses som altings løsen.

For en sprogkritiker er der nok at gå i gang med. Kritikobjektet vokser dag for dag; det kan være svært at nå at følge med. Faktisk burde man vaske sin mund med sæbe, når man tankeløst og konsensusklistret taler om 'læring', 'kompetence', 'evaluering', 'dokumentation', 'ledelse', 'demokrati', 'værdier', 'bæredygtighed', 'kreativitet', 'evidens' og 'uddannelsesparathed' m.m.m.

Fald ikke for ledelsens nye positivitetsbefamlende retorik, når den tilsiger dig, at du skal lægge den såkaldte 'nej-hat' fra dig og se positivt på tingene. Pludselig befinder du dig på endnu et kursus, der skal få dig til at holde op med at være så kritisk og negativ. I dag står den på *team-spirit*. På løjpesporet er der utallige glade og underholdende kursusudbydere, der arbejder for at få dig til at glemme, hvem der bestemmer i firmaet, i ministeriet, i folkeskolen... Brokkehovederne skal aflives, mens den skråholdte sirupskrukke sovser folk ind i lårtykke stråler af floskuløs tale.

Sproget er ikke et instrument, vi kan lægge fra os, som var det en hammer. Dertil kommer, at det ikke er neutralt, og at den måde, vi taler om tingene på som oftest får store konsekvenser for, hvordan vi ser på dem. Vi lever dybt indfiltret i sociale kommunikationssystemer og sprogverdener, og er man som fag- (fx forsker, lærer og/eller pædagog) eller privatmenneske ikke i stand til at beskrive sig selv og det, man gør på en

værdig måde og ved hjælp af ord, der er fyldt med egne erfaringer, så må man finde sig i at blive beskrevet af andre eller servilt at pludre med på tidens lingo.

Et diktum og et credo må voves: Det er vigtigt at kende det nyes forældre. Begrebs- og idéhistoriske studier må der til. De lange diskursive linjer må bringes frem i lyset. Sproget er ikke en skæbne, men et transformativt felt for betydningsforskydninger og nybrud. Lærings-, kompetence- og kreativtetsbegreberne har holdt tankevækkende flyttedage. Gå dem efter i sømmene. Slå dem op i filosofiske og sociologiske leksika. Engang var det kun Gud, der 'måtte' være kreativ – i dag skal vi alle sammen være det på kommando. Bemærk den instrumentelle skævvridning, begreberne udsættes for og de guirlander, de garneres med. Mobilisér de glemte betydninger. Anhold tåbelighederne.

En kiasme byder sig til: *Samtidskritik er sprogkritik, sprogkritik er samtidskritik.*

Kritik som benzin

Projektsamfundet, erfaringspædagogikken, problemformuleringen, tværvidenskaben, rockmusikken, økologien – den grønne økonomi, bæredygtighedskravet, inklusionsdagsordenen, læringskravene, evalueringskulturen, *slow food* og de ædle råvarer, forebyggende sundhedspolitik, jogging og motionscykling, videns- og kreativitetsøkonomien, uddannelseseksplosionen, den eksperimenterende kunst, æstetiseringen af alt og alle – selv mændene, de antiautoritære oprør, de nye køns-, familie- og samlivsformer, den sociale og brugerdrevne innovation, frisættelsen af identitetsarbejdet, lav magtdistance, overnational menneskerettighedstænkning, CV-personligheden, det hele menneske på arbejde, *on-line* sociale medier, den frie rejse, det globale udsyn, kosmopolitismen...

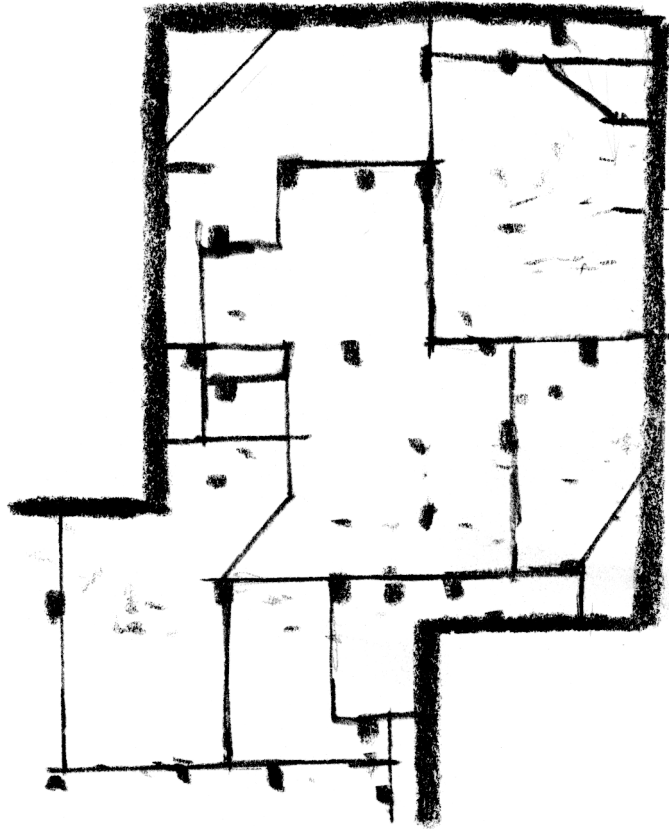
Alle disse kodeord og overskrifter – og der er mange flere af slagsen i samtidens arkiv – markerer fornyende kræfter, der efter et stykke tid integreres i og af kapitalismen. De transformeres fra modkulturudtryk til fornyende, pekuniært interessante størrelser. Gamle marxister bliver til ledere af store offentlige arbejdspladser. 'Vi' fører 'vores' krig for menneskerettigheder i Irak og Afg-

hanistan. Selv landbrugets store spillere får en grøn profil, selvom kødet stadigvæk er rødt. Rambølls og COWIs mange højtuddannede specialister arbejder også sammen i effektive og serielle projektteams på lån. Der udfærdiges også problemformuleringer af stræbsomme CBS-studerende. Virksomheder bliver til lærende organisationer, og familielivet til et logistisk og teknologiunderstøttet koordinationsanliggende. Identitetsarbejdet foregår i nær og libidinøst investeret kontakt med alenlange rækker af forbrugs- og selviscenesættelsesmuligheder. Kreative idéer og innovative tiltag er særligt eftertragtede, når de bliver guld værd på Børsen. Vore bredt favnende kompetencer blotlægges i transparensens navn og gøres til aktiver for virksomheden og til smagfuldt-selvdesignede salgsprofiler. *Win-win*, hedder det på nydansk.

Længe kan man fundere over to stedsegrønne spørgsmål: Humaniseres kapitalismen? Kapitaliseres humanismen? ... uden umiddelbart at kunne mobilisere slidstærke svar. Under alle omstændigheder var det næppe bedre at blive udbyttet og udnyttet af agrar- eller en industrikapitalisme end af den kognitive kapitalisme, der efterspørger kritisk (kun til en vis grad...) og innovativ tænkning, frækhed og *commitment*. Underbetalte landarbejdere og svejselæringer i bunden af store jernskibe ville nok gerne have byttet liv og job med nutidens noget mere velbetalte og fritidsrådene webdesignere, mesterkokke, skoleledere og internetkøbmænd.

Kritikkens fornyende kraft er altid – eller rettere i 200-250 år i europæiske sammenhæng... – i selektive doser blevet skævvredet og integreret som skattede dele af kapitalismens nye ånd. Det er der ikke noget nyt i eller grund til at gå i depressive spåner af. Man kan da heller ikke fortænke sig i at glæde sig over, at vandet er noget renere at bade i, end det var i 1960'erne, at kønnene er blevet langt mere ligestillede, at franske, engelske og tyske unge mennesker ikke er på vej til fronten og forventningsfuldt syngende indtager skyttegravene, og at der ikke er den store sympati for miljøsyndere, monotont og fremmedbestemt arbejde og autoritære ledere.

Kapitalismen har mere end ni liv. Det skyldes ikke mindst dens 'evne' til at lære af, indoptage og formforvandle kritikkens fornyende kraft.

Kritik som bedrevenhed

Meget kedsommeligt og totalt utåleligt er det, når kritikeren – subsidiært kritikken – agerer bedrevende orakel eller teer sig som en rethaverisk og ophøjet dommer i en retssal. Hvis kritikken skal have sin gang på jorden, må den være prøvende, betydningsavlende og præsenteres som tilbud, der kan drøftes i øjenhøjde af dem, der udsættes for kritik. De 'ramte' og lyttende skal have mulighed for at fortolke kritikens stemme uden angst. Det ændrer ikke en tøddel på, at en velbegrundet og gennemgribende kritik af de strukturforårsagede elendigheder på sin vis er bedre vidende og har mere på hjerte, end systemapologeten kan tåle, og den slappe defaitistiske ikke-viden og ikke-viljen formår at tænke og forstå.

Immanuel Kants tre kritikker af hhv. den rene fornuft, den praktiske fornuft og dømmekraften kan tjene som inspirerende forbilleder. Det drejer sig om at specificere, hvad der kan siges om hhv. det sande (erkendelse), det gode

(etik) og det skønne (det æstetiske i bredeste forstand, dvs. også det sublime, det hæslige, den skrækblandede fryd etc.). Men denne skarpe tredeling må også udfordres og generes på passende vis. Alle kritiske overbevisninger og udsagn må højlydt undersøge(s) og diskutere deres egne mulighedsbetingelser og ikke glemme deres grænser. Arven fra oplysningstiden tilsiger os, at vi må lære at bruge vores forstand uden andens ledelse for ikke at blive gjort umyndige og dummere, end godt er.

Igennem tiden har så forskellige størrelser som elementerne, kosmos, Gud (skaberværket), forsynet, substansen, væren, essensen, naturen, historien, bevidstheden, eksistensen, videnskaben, sproget, økonomien, samfundet, viljen, stoffet, materialiteten, kommunikationen, nyttemoralen og pragmatikken tjent som såkaldt ubetvivlelige førsteinstanser; men én for én er de faldet for kritikens anfægtende og dekonstruktive spørgsmål. Kritik er snarere præ-

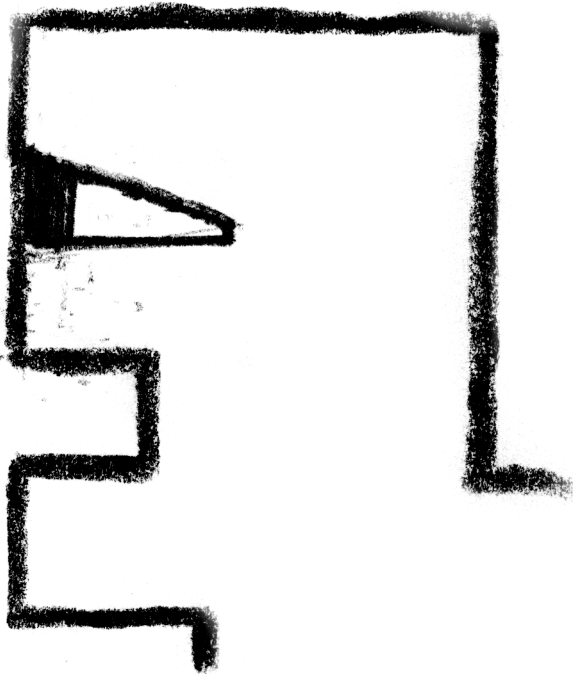

Illustration: Gert Hansen

sensation end repræsentation, snarere levende modtale end selvforvissethed og prædikantvirksomhed på *repete*.

Adorno skrev engang, at genstanden selv ville begynde at tale under tankens dvælende blik. Oversat til denne artikels kontekst, hvor jeg selv drister mig til både at beskrive kritikken og at bedrive den: Holder du lidt igen med dine måske lidt for selvforlelskede (identitets)begreber og hurtige dolkestød, kan genstanden (kapitalismen, det kritisable) måske selv – med en smule hjælp fra en forløsende hær af anende, eksperimenterende og ikke-identiske begreber – begynde at 'tale', dvs. åbenbare, hvordan den er forfattet og kan – og måske ligefrem bør – med et smukt svensk ord på læben *ifrågasättas*.

Kritikkens ståsted og dens gyldigheds- og omfangslogik er ikke afgjort én gang for altid. Målestokkene for alle kritisk-normative udsagn må selv undersøges og 'hinterfrages' kritisk, ellers bliver kritikken dogmatisk – og dermed ukritisk.

Kritikkens ståsted, distancens pathos og det endnu utænkte

Hvordan tænke og leve anderledes, når man selv er en del af det kritisable? Dette spørgsmål kommer ikke kun listende om natten, men er også uombaggæeligt i dagtimerne. Erkendelsen er altid situeret og inkarneret. Alle udsagn om samfundet er fældet ind i en situation og er børn af en historisk tid. Dertil kommer, at de trækker på sprogets regler og overholder grammatikkens love. Det gør det vanskeligt at etablere den distancens pathos, som Friedrich Nietzsche for næsten 150 år siden advokerede heftigt for i sine viltre forsøg på at opnå en taleposition, der fortættede en ophøjet fornemhed og anderledeshed. Dertil kommer, at al indsigt producerer blindhed. Det har Niklas Luhmann belært os om. Når vi ser, ser vi ikke, hvad vi ikke kan se og heller ikke, hvad vi ser i kraft af. Så hvor skal der tænkes og handles fra, når man selv er en del af det kritisable?

Man kunne med den intakte arv fra Theodor W. Adornos forfatterskab drømme om at betragte alle ting, som de ville fremstille sig ud fra forløsningens standpunkt; men det ville forudsætte, at man kendte til eller kunne ane forløsningens sprog, hvad man ikke gør. Man skulle i så fald også kunne begribe totaliteten af det virkelige for at sætte den fri. Store krav, *I dare say*.

Mindre kan måske også gøre det. Man kan gå omveje, tage sig god tid, bruge ironi og vende rundt på konventionerne. *Detournement* koblet med det uventede. I stedet for eksempelvis at synge bered- og velvilligt med på den altforheksende, magtfulde og ikoniske *business cycle model*, der naturaliserer 1-2-3-logikken, der tilsiger os, at *creativity* kun er noget værd, hvis den fører til *innovation*, der på sin side fører til *product launch* (dvs. til afsætning af et produkt på et marked). Kritisk tænkning problematiserer og skævvrider de to medførepile. Det kunne jo tænkes, at kreativitetens telos ikke partout er et varesalg på et marked, og at innovation kunne dreje sig om at kvalificere de sociale muligheder og honorere de tankemæssige udfordringer, øge brugsværdiernes holdbarhed og forbedre deres stofflige og æstetiske kvaliteter. Over for en kapitalens politiske økonomi kunne sættes en arbejdets politiske økonomi, over for bytteværdien: brugsværdien, over for varen: de stofflige og sanselige kvaliteter af det kreerede, og den håndværksmæssige elegance (*craftmanship*) kunne overgå det tarvelige design.

Samfundskritik udøves af samfundsborgerne indfældet i samfund. Men på trods af at friheden aldrig er total og distancens fuldkomne pathos en umulig drøm, eksisterer der mange endnu utænkte, usete og uprøvede muligheder for kritik, som verden venter på.

Münchhausens trilemma

I Jena og Heidelberg slog en forunderlig tysk filosof sine folder fra 1773-1843. Han hed Jacob Friedrich Fries og hævdede, at ingen begrundelse kan være fuldstændig, da en begrundelse for at være fuldstændig må indebære, at de begrundede påstande også skal kunne begrundes. For Fries føres vi altid ind i tre lige uacceptable og uundvigelige blindgyder:

1. Vi ender i en *uendelig regres*, dvs. begrundelsen bliver aldrig færdig
2. Vi får et *cirkelbevis*, hvormed vi antager det, vi skulle bevise
3. Vi ender med *dogmatisk* at antage en *påstand* for sand uden at begrunde den

Disse tre problemer er gået over i den filosofiske tradition som Fries' *trilemma* eller *Münchhausens trilemma*.

Når en filosofisk retning, en religiøs trosretning, en enkeltvidenskab eller en ideologi forsøger at overbevise sig selv og os om, at den er velbegrundet og 'sikker', kan moderne arvtagere af Fries' indsigter ikke dy sig for at vise, at den hænger fast i den sump, hvorfra løgnhalsen Münchhausen ellers så minderigt og af egen kraft steg op med hånden om hårpisken og hesten mellem benene.

Men måske er dette trilemma alligevel ikke ødelæggende for den filosofiske spekulation, den videnskabelige tænkning eller det samfundskritiske engagement; thi Fries' trilemma kan inkorporeres i den filosofiske og videnskabsteoretiske refleksion og i det politiske engagement. Det kan blive en kvalitet ved den selvkritiske 'sans', en evig anfægtelse, en stadig påmindelse om det provisoriske i vor tænkning og eksistens. Vore udsagn er altid *fallible* (muligvis fejlbare) og i hvert fald foreløbige).

Vores virkelighed som tænkende og sansende kroppe i sprogets vold indsætter os i adskillige selvreferentielle processer. Vi forsøger at forstå døden og er selv dødelige. Vi forsøger at forstå kroppen og er selv en. Vi forsøger at forstå tiden, som vi selv er i. Vi forsøger at forstå sproget, samtidig med at vi selv taler det. Vi forsøger at forstå naturen, som vi også selv er. Vi forsøger at sige noget om og gøre noget ved det samfund, vi selv holder ved lige og befinder os lige midt i. Vi tror, vi skal sige noget definitivt om fortiden og historien; men vi er selv indfældet i historien. Tænkning er aldrig forudsætningsløs. At leve er at have erkendelsesinteresser og at sætte værdi. Disse selvreferentielle vilkår umuliggør heldigvis en neutraliserende ambition om, at vi kan placere os som objektivitetssøgende fluer på væggen, hvorfra vi kan objektivere os selv fuldstændigt, som var vi protoner i en atom-

model eller statistiske gennemsnitsstørrelser.

Eksistentielle spørgsmål og videnskabelige grundlagsproblemer har vedvarende udeståender med Münchhausens trilemma. Det dør vi ikke af, hvis dette livsvilkår tages som en udfordring. En kritisk spørgen til vore egne begreber og forståelser presser sig på. Vi spørger til sproget med sproget i sproget. Vi er 'meta-massører'; men vi ved også, at sproget ikke er alt, hvad der er til.

I dag synes det futilt at ville højprivilegere naturen, 'det fysiske', bevidstheden eller sproget som havende patent på virkeligheden i bestemt form éntal. Store ontologier, normative 'grunde' og selvoverbeviste epistemologier betvivles lige så hurtigt, som de bliver formuleret.

Filosofi må tydes som reflekteret og trænet undren; som en vedvarende spørgen til livet og dets vilkår i dialog med samtidens og fortidens stemmer. Indtil videre er trilemmaet kommet for at blive. Vil det mon ad åre blive dumpet i en bundløs sump, når og hvis det kan blive løst, overskredet og endelig glemmt?

Den kritisk rationelle spørgen er ikke livets eneste glød, omend et uomgængeligt træk ved det vågne liv og et konstitutivt træk ved en of-fentlighed, der er værd at befinde sig i.

Kritik som sublimeret raseri

Kapitalens logik sætter sig ubønhørligt igennem bag om ryggen på de tilpassede falsk bevidste agenter, og kapitalens imperativ lyder: akkumulation, akkumulation, akkumulation... Således er der næsten ingen, der vover eller har lyst til at skrive mere; men det er kapitalismens sære subjektløse og allestedsnærværende evne til overlevelse, dens integrative og dødlæggende potentialer og dens evne til at udvide menneskets parringszoner og behovstilfredsstillelse, der er med til at danne baggrund for samtidskarakteristikker og udsagn af typen: vreden er blevet væk. Og dog – når vi styres ved hjælp af frihed, kreativitet, social empati og netværksevner, der mobiliseres i kapitalens og statens tjeneste, er der mange muligheder for at blive småmopsede, forurettede og sure.

Men kritikken vendes ikke udad mod

strukturene, arbejdsdelingen og ledelsen, men snarere indad. Mange går ned med stress og depression, og udbrændtheden flourerer i det udsatte arbejds- og familieliv. Andre går i hi eller i kuvøse med kritikken, der således kan antage form af hvileløst og sublimeret raseri, der kan eskaleres til hidtil usete, men mærkbare højder, når 'noget' (såsom cheferne, markedet, branding, den kæln kommercialisme, *selfie*'erne, den tomme underholdning og den blå-røde politikertomgang...) krænker intelligensen.

Occupy-bevægelsen fik (desværre) aldrig sit faste tag i Danmark, og 'vi' blev ikke smittet af demokratilystne og opmuntrende Det arabiske Forår, der nu også gik i sig selv igen: Elendigheden og fattigdommen herhjemme er heller ikke så dramatisk udtalt som i Spanien og Grækenland, hvor 'masserne' udviste stort raseri og en smittende vilje til alternativitet i kølvandet på arbejdsløse og udvejsløsheden.

Kritikken er ikke altid åbenlys og vred; den kan slumre på vågeblus.

Kritik af forråelsen

Det er frygteligt grimt og trist at erfare, at tidligere justitsminister Karen Hækkerup citeres for følgende udsagn i en pressemeddelelse i begyndelsen af juli 2014: "Sammenligningen med andre lande viser, at Danmark langt fra er det foretrukne land for asylansøgere. Jeg er glad for, at de stramme udlændingeregler virker som et bolværk mod det kæmpe antal asylansøgere, der kommer til Europa, og som vi kan se tager til i vores nabolande." Den humanitære flygtningekatastrofe i Syrien *und anderswo* borttrylles ved hjælp af en indenrigs- politisk turneret selvrygklapning (dvs. et anfald af retrospektiv ros og selektiv blindhed) og en internationalt forsikret komparation (hurra for de stramme regler, vi selv har været med til at vedtage), der skal sikre, at DF m.fl. ikke får for meget vind i sejlene og stjæler endnu flere af kernevælgere fra det gamle, retningsforvirrede og i stigende grad fremmedfjendske arbejderparti.

Forråelsen viser også sit grimme fjæs, når inklusionstiltagene i stort omfang viser sig at være en del af en besparelsesdagsorden, og når mange mennesker får frataget deres dagpenge, selvom de gerne vil arbejde; men der intet arbejde er at få. Den utålelige, årelange

parkering i uvished i landets flygtningelejre uden mulighed for reel samfundsdeltagelse og de mange hjerteskrærende udvisningssager kan 'vi' heller ikke være bekendt; ej heller 24-års-reglen, underbetalingen af østarbejdere og aupairkvinder fra Fjernøsten.

Hækkerups forudsigelige og skændige reflekspolitikk i første person éntal, svejset ind i en fæl konsensusforestilling om den fatale invasion af fremmede, må aktivt modgås af en anstændighedens højloftede diskurs, der trækker på en verdensborgerlig fællesvision om en radikal andethed og vover at formulere et endnu-ikke (fra tysk: *noch nicht*), der er kongenialt med en smuk utopi om en fremtidssvanger og desværre alt for usamtidig vi-artikulation

Kritik er ikke kun en intellektuel disciplin. Systemisk initieret forræelse må vække konkrete etiske anfægtelser og føre til højlydt kritik. Samtiden skrider på begavede, generøse og fremtidsanende vi-artikulationer.

Samtidsdiagnostik som kritik

At fatte sin tid i tanker, at sætte samtiden på begreb. Det har moderne tænkere forsøgt på i de sidste 200 dynamiske år. Det er selvfølgelig ikke muligt at stikke et termometer ind i samfundet; men det gælder om at kreere lærerige skelnebevidste diagnoser.

Diagnose er latin, fra oldgræsk διάγνωσις, stammende fra verbet διαγιγνώσκειν (diagi gnōskein: "at skelne"), der indeholder præfixet διά (dia: "fra hinanden") + postfixet: γινώσκειν (gignōskein: "at lære").

Samtidsdiagnostikken byder sig til med forsøg på at tyde og bære ved til begribslæren af både fortidens nutid og nutidens fremtid. Som det sociale medtænkende diagnostiker 'aflæser' den de dominerende tendenser, mens den samtidig er optaget af at opspore og udstille de magtfulde viljesforestillinger, vi lever i blandt og inkarnerer. Hvor kommer viljen til kompetenceudvikling fra? Viljen til inklusion? Forestillingen om at vi skal leve af kreativitet og idéproduktion? Hvorfor denne faibles for både evaluering og evidens? Hvorfor skulle alle mulige institutioner fusioneres, således at eksempelvis Institut for Uddannelse og Pædagogik, Campus Emdrup

blev en del af Aarhus Universitet?

Oftentimes må samtidsdiagnostikeren erkende, at der er stridende tendenser i den langt fra éntydige samtid. For tiden skræler to tendenser således ned igennem samfundsdebatten og det politiske liv. På den ene side tales de videregående uddannelser og åndsarbejdet op som svaret på de globale udfordringer (uddannelse, uddannelse, uddannelse...); på den anden side advares der imod "over- og dobbeltuddannelse" (læs Produktivitetskommissionens og Kvalitetsudvalgets rapporter), og det forlyder, at det i fremtiden kun skal være hver tredje bachelorstuderende, der får mulighed for at fortsætte på kandidatstudiet. Håndværksuddannelserne tales atter op i betydning og værdighed.

På makroniveau findes der både agrar-, industri-, handels-, finanskapital(isme). Den kognitive kapitalisme ('vidensøkonomien') er en stærk tendens; men den er langt fra enerådende. Dertil kommer, at store dele af arbejdsstyrken holder liv i den affektive økonomi, der bidrager til at hjælpe og servicere mennesker, også selvom de befinder sig langt uden for idé- og produktionsmaskineriet.

Samtidsdiagnostikeren må have blik for tidens usamtidigheder. De forskellige kapitalismer og økonomier har forskellige rationaler, aktører og steder at florere. Midt i dette fletværk må der tænkes konkret og bedrives kritiske og nuancerede analyser.

Meget bemærkelsesværdigt er det, når hangen, trangen og tvangen kommer til at svinge i takt i det sociale. Det sker, når viljen til kompetenceudvikling, inklusion, ledelse, kreativitet, reformer og konkurrenceevne etc. – som tidligere nævnt – etablerer sig som selvfølgelig mantraer, mentalitetsstrukturer og adfærdsmodi. Så vågner samtidsdiagnostikeren op til dåd i forsøg på at tænke på den vej, som Arthur Schopenhauer (med sin viljesmetafysik), Friedrich Nietzsche (viljen til magt), Michel Foucault (viljen til sandhed, viljen til viden) og Lars-Henrik Schmidt (viljen til orden) allerede fortjenstrigt har anlagt og betrukket.

Kritik tager sig ud som årvågne, kontrastopsporende tendenslæsninger af samtidens usamtidigheder og dominerende viljesformer.

At navigere midt i en hær af uoverskuelige bindestregsord

Religions-, totalitarisme-, metafysik-, oprindeligheds-, fornufts-, kilde-, ideologi-, samfunds-, system-, samtids-, tidsånds-, traditions-, modernitets-, form-, teknologi-, økonomi-, magt-, totalitets-, socialisations-, kultur-, civilisations-, institutions-, bureaukrati-, herredømme-, hverdagslivs-, bevidstheds-, selv-, subjekt-, videnskabs-, positivisme-, realisme-, nominalisme-, fag-, litteratur-, ny-, kunst-, medie-, sprog-, vækst- ... og så selvfølgelig: *kapitalismekritik*.

Listen er lang og kan blive endnu længere. Kritik er et privilegeret, nærmest selvavlende bindestregsord og et meget udbredt postfix inden for filosofisk tænkning, samfundsvidenskab, humaniora og i det politiske liv. Alle disse mange kritikker har (haft) deres ræson og historie. De er så at sige ikke færdige med sig selv, og vi lever og indånder betydninger i deres levende virkningshistorie, og i slipstrømmen hænder det, at vi genbruger og – finder de gamle kritikformer. Men det er også vigtigt, at de fornyes.

Som adjektiv kan kritik kan også stå først: kritisk teori, kritisk rationalisme, kritisk realisme, kritisk diskursanalyse, kritisk tænkning, Kritisk Retshjælp, *Kritisk Revy*, *Kritisk Forum* etc., eller kritik kan uden problemer kobles sammen med et forholdsord på to bogstaver: 'kritik af X', hvor X kan stå for alt muligt: fra pavemagtens og feudalherrerne magtudøvelse og privilegier til stivnede parforhold, elendig fodboldsparke teknik og udvalgte kokkes fraværende sans for madkvalitet. Ikke at forglemme findes der også læsværdige, nulevende tidsskrifter i Danmark betitlet *Social Kritik* og *Kritik*, og har man fået mere end nok af andres kritik, kan man drives til at smede ord som antikritik, a-, post- og ukritisk.

Hvor Marx kritiserede den politiske økonomi, må vi kritisere den klamme og forblænde(n)de økonomisme, der gennemsyrrer alt og alle, og offentligt problematisere den økonomiske videnskabs aksiomer og dekonstruere dens magtfulde forestillinger om objektivitet, neutralitet og værdifrihed.

I dag må samfundskritikken bl.a. bedrives via en skånselsløs kritik af de interpellierende, mentalitetsinvaderende og –foran-

drende *policy*- dokumenter, love og reformtiltag, der griber (for)styr- (r)ende ind i samfundslivet. Uden en tæt viden om det, der rør sig og har rørt sig i Det nationale Kompetenceråd, Globaliseringsrådet, Innovationsrådet, Produktivitetskommissionen, Kvalitetsudvalget, Modernitetsstyrelsen, Finansministeriet, Kommunernes Landsforening, OECD, Pisa-testsystemet, Bologna processens forgreninger og på Den Åbne Koordinations- metode i EU-regi, der ganske snedigt, via utvungen tvang, får de nationale uddannelsespolitikker rettet ind, kommer kritikken til at savne sin substans. Uden en nærlæsning af Styrelsesloven, Folkeskolereformen, universiteternes, gymnasierne (og sikkert også snart folkeskolerne) strategiske og konkurrenceorienterede selvpræsentationer, reformerne af lærer- og pædagog- uddannelserne m.v. er det umuligt at levere en lodig kritik af de herskende og mistrøstige uddannelsespolitiske rationaler og blindheder med fylde og udsyn. Forslaget skal lyde: Botaniser lystent og nysgerrigt i nutidens magtfulde arkiver med kritisk interesse – så har du en chance for at koncipere og kalibrere en kritik, der kan få betydning.

Opsummerende: *Kritikken har mange ansigter og er tvunget til at gå i dybden og grundigt til stålet, hvis den skal blive værd at lytte til. Ikke sjældent må den tage form af en næsvis kritik af samtidens magtfulde policy-dokumenter.*

Er kapitalismen ved at afskaffe sig selv?

Selv om vi efter sigende lever midt i et vidensøkonomisk samfund, må det fastholdes, at viden fundamentalt set slet ikke kan reduceres til et kvantum abstrakt arbejde udfoldet og afhændet i tid. Viden, der er videnssamfundets vigtigste produktivkraft og substans, kan faktisk principielt ikke ækvivaleres (måles) med eller byttes med noget andet. Vidensbegrebet kan derfor ikke reduceres til bytteværdi, og viden er tilgængelig for meget andet end købekraft. Den levende viden (initieret af humane kognitioner) er en del af den kulturelle og fælles arv, og den egner sig principielt ikke til at blive behandlet som privat ejendom

eller som vare. Men det hindrer ikke den moderne kapital i at gøre viden til noget usanseligt, mens den i stigende omfang frakobles de levendes erfaringshorisont.

Hvis der er knaphed på viden, så er der tale om en kunstig situation, der er skabt af illegitim magt – evt. et monopol – der tilræner sig magt over samfundets erkendelse og evne til tænkning. På den måde er begrebet 'kognitiv kapitalisme' langt snarere et emblem for den kapitalistiske økonomis dybe krise end en neutral epokalitetsbetegnelse. Faktisk er den 'kognitive kapitalisme' en kapitalisme, der overlever på trods af, at dens faldefærdige og uholdbare grundkategorier arbejde, værdi og kapital ikke længere betyder det, de engang gjorde.

For faktisk burde viden udbredes til alle og enhver – også uden for produktions- og markedssfæren. Menneskets kreativitet vil udfolde sig fuldt ud, når den befries fra værdiøkonomistvungen og konkurrencekampen. Viden lader sig ikke bringe på samme målestok, for den er ingen ordinær vare. Dens værdi er fundamentalt set ubestemmelig, og den burde være gratis. Det er imod dens natur at gøre den til noget privat og at indhegne den bag pekuniære hegn og copyright-rettigheder. Det er et paradoks, at viden bindes til personer, og at den sættes til at cirkulere og fungere som en personliggjort samfundsmæssig kapital.

Kapitalister skamrider og udnytter 'eks-ternaliteter' som menneskets krop, dets smag for at opbygge sociale fællesskaber og dets evne til tænkning, kreativitet og innovation. Det er et aktuelt og vægtigt paradoks, at kapitalen faktisk kun kan fungere, så længe der findes aktivitetsfelter, hvor mennesket kan udfolde sig befriet fra den selv samme kapitalistiske logik.

Den kognitive kapitalisme har et skånselsløst syn på vidensmedarbejderne. For det første tvinges de (jeg burde vel skrive: vi!) til at se på sig (os) selv og hele deres (vores) liv som en humankapital, der skal holdes ved lige via kurser og formå at tilvejebringe den daglige tilpasningsduelige indlevelse og et salgbart CV. Der kan tales om en selvtingsliggørelse af arbejdskraften. For det andet lader alle disse personlige og immaterielle tjenesteydelser sig slet ikke kvantificere, oplagre, formalisere endsige

objektivere – hvorfor den kapitalistiske udbytning efterhånden og ikke-intentionelt er – eller burde være – ved at overflødiggøre sig selv. Post-fordismen skænker viden en egenværdi, der ikke lader sig reducere til markedets pengeværdi. De vitale, sociale, æstetiske, etiske og kognitive aspekter af viden grundlægger en 'anden økonomi' hinsides den traditionelle og éndimensionale økonomi, der til stadighed prøver at gøre de menneskelige relationer til genstand for vare-, bytte og værdiforøgelseslogikker.

Den ressource-jagende kapitalisme kalder sig florumvundet og tilstræbt neutralt for en vidensøkonomi, mens den faktisk stjæler viden fra folket og gør den til et kostbart varesortiment.

Modtrækket kunne hedde fællesskab, fri udveksling af og adgang til viden og virkeliggjort vidensrigdom for alle og enhver. Man får næsten lyst til at *coine* et begreb som 'videnskommunisme'; men det er næsten for smukt til at være sandt og for skrøbeligt til at være til.

Netværksøkonomien og de mange ikke-økonomiske net-transaktioner vil hverken komme til at afskaffe kapitalismen eller lade den forblive uforandret. Udvekslingerne på nettet styres ikke af et overordnet subjekt eller af en éntydig fornuft. Der er tale om digital spredning og strømme af koblingsduelige informationer i plurale netværk. Den gamle offentlighed skifter form, og mens lægmændene af begge køn kobler sig til hinanden hinsides markedets og pengenes sprog, prøver de store net-interessenter alligevel at fastholde mulighederne for at tjene penge bl.a. gennem indsamling af *big data* og *Kommerz*-informeret overvågning af de globale kommunikationsstrømme.

Ihukommes må det, at der cirkulerer meget andet end viden på nettet, fx blogs, dagbøger, private video-clips, musik, porno i læssevis og mere eller mindre skjulte reklamer. Således må der skelnes mellem viden, information og tegnansamlinger. Har man alene vidensbrillerne på, ser man kun en fortegnet verden. Store kapitalinteresser har held til at sætte sig på centrale steder i værdifødekæden, selvom tegnomkostningerne går imod nul, og den frie tilgængelighed til stadig flere tegnformationer stiger eksponentielt.

Det forekommer på denne brogede baggrund naivt at ville slutte sig til, at eksempelvis *Wikipedias* udbredelse og de eksponentielt voksende socialt-mediale udvekslinger skulle kunne bringe os nærmere en egentlig form for 'videnskommunisme', eller at vi skulle være i stand til at kunne ane en automatisk virkende, menneskeheds-frisættende tændgnist midt inde i dette meget frekventerede netmediums 'sjæl'. Ikke alle digitale atleter er anarkistiske, fællesskabsstiftende og systemtranscenderende.

Hvor utålmodige drømmere synes at se en immanent-civiliserende, bag-om-ryggen-virkende og systemsprængende logik i denne dynamiske, grænseløse og subjekt-transcenderende proces, der udspiller sig i et virtuelt medium med store real(politisk)e konsekvenser, ser jeg fremtiden langt mindre klar og éntydig – endsige alment og snarligt forløsende – i krystalkuglen. Langt mindre visionært end at øjne ægthedens og autentici-tetens mulighed hinsides kapitalismen, men måske noget mere realistisk, er det desværre nok at minde sig selv om, at kapitalismen ligesom katten synes at have mindst ni liv at gøre godt med; thi den har tidligere klaret sig fri af en lang række både logiske, politiske og emotionelle varslers om dens snarlige død.

Det var ulige nemmere for salig Marx i *Das Kapital* at skrive så malende om vulgærøkonomernes massive indmarch på scenen, der fik døds-klokkerne til at ringe for den politiske økonomi, end det er for os at prognosticere, at den kognitive kapitalismes komme vil få døds-klokkerne til at kime kapitalismen ned i graven.

Kritikken af den kognitive kapitalisme varslers desværre ikke med sikkerhed 'videnskommunismens' komme.

Kritisk tænkning som eksistensmodus

Mennesket er et øvende dyr. Det ankommer ikke komplet færdigudviklet til verden. Livet er ikke fiksérbart, og hvad vi bliver til som art og som enkeltindivid hænger sammen med, hvad vi selv får af muligheder, og hvordan viljen og handlekraften tager form with a little help from (y)our friends. Eksistensen kaster sig ud i overskridende selv- og omverdenstilignelser, begiver sig ind på

decentreringskunstens område i mødet med det andet og den anden og møder overraskende tildragelser. "Kritik üben" kan man sige på tysk, indfangende en vigtig dobbelthet: at øve sig i at udfolde kritik og at udøve kritik. Kritik kan læres, voves og prøves af.

Ikke mindst er det vigtigt at opøve sig i anvendelse af en sprogekritisk seismograf. Når universitetsledelsen taler florumvundet om medarbejderinddragelse, kan man være sikker på, at denne legitimitetsglaserede tale er omvendt proportional med reel medarbejderindflydelse. Styrelsesloven gik bl.a. ud på at fratage det bærende 'gulniveau' (de ansatte og de studerende) mulighed for i demokratiets profane navn at med-styre universitetet. Og samtidens centraliserede decentralisering muliggør, at institutionerne kommer til at 'fake' selvstændighed, mens de lever op til at honorere overordnede besparelses- og effektivitetsdagsordener, der aldrig sættes til debat. Når der fra politisk hold dekretes inklusion, udblændes det i samme hug, at inklusion ikke er mulig uden eksklusion, og at viljen til inklusion også er en spareøvelse. Når virksomheder trimmes og personalejusterer, bliver der fyret folk. En styrelse skifter navn; men hvem er det nu lige, Udlændingeservice er en service for? Studiefremdriftsreformen er en tredobbelt substantivophobning, der signalerer grimhed, vold og uforstand. Skriblerierne, der i 2012 søsatte Undervisningsministeriets projekt Ny Nordisk Skole, var utåleligt tynde. Betænk også at mange af de institutioner, der forlanger uddannelsesparate elever ikke selv er elev- og undervisningsparate, og læg mærke til, at den herskende noget-for-noget-tidsånd er ved at sende dannelsen ud af uddannelsen.

For et kritisk sindet gemyt er det simpelt hen for pauvert at nøjes med at stille *hvordan*-spørgsmål?

Deskriptive og neutrale registreringer er ikke nok til at give kritikken vinger. Investerede og engagerede forsøg på at fravryste tingene et 'mere' kan ikke nøjes med en loyal opregning af *hvordanheder*.

Radikale spørgsmål tager i stedet form af typen: Oplevelsesøkonomi er en vækstbranche; men hvorfor kobles oplevelse og økonomi intimt og sømløst til hinanden, når alle og enhver ved, at menneskets 'indersider'

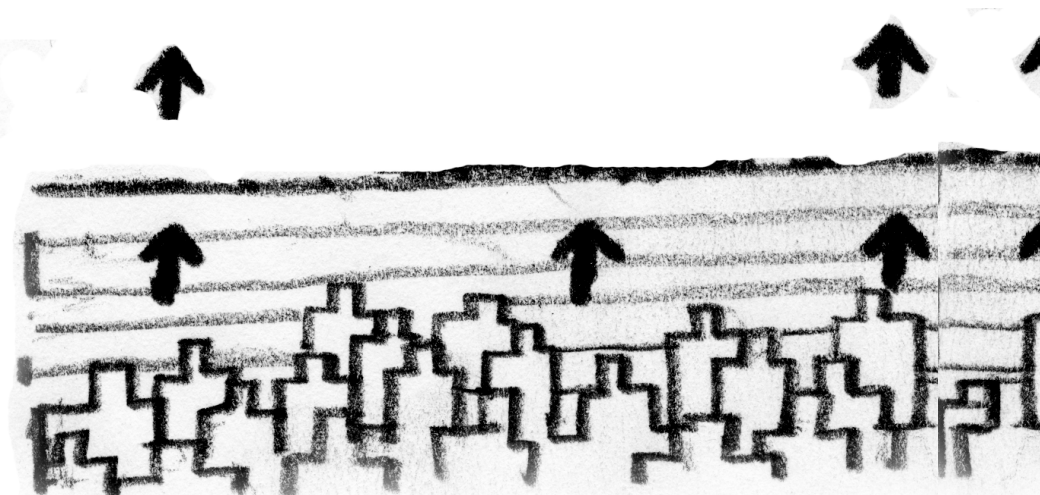
aldrig kan reduceres til økonomiske størrelser, og når man vel slet ikke kan købe sig til eller forvente at få en oplevelse doneret 'udefra' via et marked for underholdningsydelser? *Hvorfor* blev samtiden for få år siden besat af hjernens plasticitet og neurovidenskabens indsigter? *Hvorfor* ikke satse mere på dannelse end på kompetencer? Dertil kommer andre dybdeborende hv-ord: *Hvad* er uddannelse til for? *Hvad* laver en universitetslærer og *hvorfor*? Hvor kommer samtidens anmassende krav og forheksende begreber fra? *Hvorledes* søger de at legitimere sig selv? *Hvorfor* udarter revolutioner ofte til (at blive til) totalitære regimer? *Hvad* kommer efter kapitalismen, og *hvornår* gøres der op med 'TINA' (*There is no alternative*)?

Bevæbnet til tænderne med hvad-, hvorfor-, hvor-, hvorledes- og hvornår-spørgsmål er det muligt på én gang at hæve sig over og gå dybere ind under det blot registrerende og opregnende temperament og virke, der kun er optaget af at skildre, hvordan noget er. Men en kritiker er selvfølgelig også en dedikeret førsteordens-feltarbejder, evindeligt optaget af at undersøge, forstå og fortolke, hvordan noget er fat. Kritikeren kan bare ikke dy sig for at ventilere og forfine dristige og næsvise anden- og tredjeordens-betragtninger.

Dertil kommer, at kritikken må blotlægge og bekæmpe samtiden *softpower-oxymoro-*

ner. En oxymoron er en retorisk figur, der krydser og kobler noget modsætningsfyldt, fx to antitetiske substantiver, såsom: had og kærlighed, frihed og tvang. Hadkærlighed er som bekendt ikke let at håndtere; men det er tvangen til 'frit' at skulle være kreativ på kommando heller ikke. Det er principielt lettere at tyde og revoltare mod magten(s sprog), når det ikke er iklædt oxymoronens gevandter. Langt sværere er det, at finde ud af, hvordan man skal gebærde sig, når man partout skal udforme en strategi for at sælge sig selv med hud og hår og iscesætte sine talenter på en original facon. Elevplanen, selvevalueringen, potentiale-realiseringsstanken, udviklingstvungen, den personlige branding og det 'unikke' CV sovses ind i samtidens gryder over de oxymorone blus.

Kritisk tænkning er en mulig eksistensmodus for mennesket, det øvende og eksperimenterende dyr. Men det er ikke alle, der mærker den vokse i sig eller benytter sig af den i det offentlige rum. Kritik handler om skærpet opmærksomhed og evnen til at tyde tegn og tage stilling. Kritik er både øvelse og udøvelse. Kritikken udfordres og underløbes af samtidens oxymorone softpower. Hvordan den kan – og ikke mindst hvorfor den skal – bekæmpes, bliver et centralt teoretisk, praktisk og eksistentielt anliggende i det 21. århundrede.

LITTERATUR:

- Nepper Larsen, Steen (1990): "Kritikkens klemmelus i skindpelsen", i Ove Christensen (red.): *Eftertanken: kulturanalytik og tidsdiagnose*, Nordisk Sommer Universitet, Aalborg.
- Nepper Larsen, Steen & Jens Erik Kristensen (2008): "Økonomiens metamorfoser og kapitalismens hamskifte – om videnskøkonomi og kognitiv kapitalisme", i *Kritik* nr. 190.
- Nepper Larsen, Steen: *Kategoriale tydninger af den kognitive kapitalisme med særligt heblæk på at beskrive samtidens trang og tvang til kreativitet*, GNOSIS Vedhæftning nr. 3, Kbh. 2008 (kan tappes gratis som PDF-fil via: www.gnosis.au.dk)
- Nepper Larsen, Steen (2009) "Filosofi som sprogekritisk praksis", i Cort Ross Dinesen (m.fl., red.): *Kartografi Morfologi Topologi*, Kbh.
- Nepper Larsen, Steen (2009): "Kritik af den kognitive kapitalisme", i *Dansk Sociologi* nr. 4.
- Nepper Larsen (2011): "Undslippelsens umulighed? – eller farves sprogekritikken altid af sin 'genstand'?", tanker om Victor Klemperers *Det tredje riges sprog. En filologs optegnelser*. LTI (2010), www.sprog-museet.dk (d. 6.2.).
- Nepper Larsen, Steen (2013): *Dannelse – en samtidskritisk og idéhistorisk revitalisering*, Fjordager, Odense.
- Nepper Larsen, Steen (2013): "Compulsory Creativity: A Critique of Cognitive Capitalism", i *Culture Unbound* Vol.6, <http://www.cultureunbound.ep.liu.se/v6/a09/cu14v6a09.pdf>
- Nepper Larsen, Steen (2014): "At ville noget med nogen – kritiske tanker om pædagogisk arbejde i kontrolsamfundet", i Lene Tanggaard (m.fl., red.): *Uren pædagogik 2*, Klim, Aarhus.
- Nepper Larsen, Steen (2014): "Innovation kræver kritisk bevidsthed: Nej tak til ja-hatten", i *Kommunikationsforum*, d. 26.3., <http://www.kommunikationsforum.dk/artikler/innovation-kræver-kritisk-bevidsthed>.
- Nepper Larsen, Steen (2014): "Evidenstænkningens videnskabeliggørelse som videnspolitik", anmeldelse af John Hattie og Gregory Yates: *Visible Learning and the Science of How We Learn*. (Routledge: London and New York 2014), Dansk pædagogisk Tidsskrift nr. 3.

Steen Nepper Larsen, lektor ved Institut for Uddannelse og Pædagogik (IUP), Campus Emdrup, Aarhus Universitet (www.gnosis.au.dk & stla@edu.au.dk), tilknyttet Forskningsprogrammet Pædagogisk Samtidsdiagnostik. Medlem af bestyrelsen for Sophia – tænketank for pædagogik og dannelse (www.sophia-tt.org); kritiker, foredragsholder.

